

AKADEMIK LITSEYLARDA ANIQLOVCHI MAVZUSINI O'QITISH

Narziyeva Nazokat Abdurasulovna

SamDChTI akademik litseyi

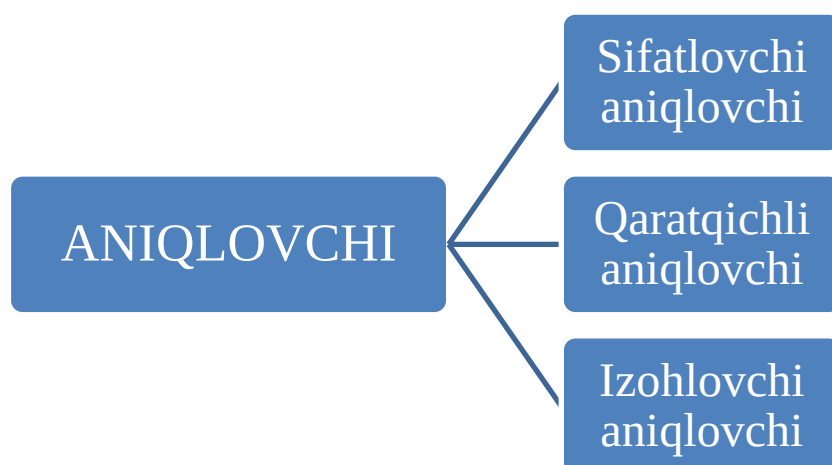
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada akademik litseylarda o'zbek tili fanining sintaksis bo'limini o'qitishda aniqlovchi mavzusining o'rni, uni o'qitishning metodik asoslari, samarali ta'lim usullari hamda amaliy mashqlar tizimi yoritilgan.

Kalit so'zlar: sintaksis, aniqlovchi, sifatlovchi aniqlovchi, qaratqichli aniqlovchi, izohlovchi, metodika, akademik litsey, interfaol usullar, til birliklari.

Ma'lumki, bugungi kunda akademik litseylarda o'zbek tili fanini o'qitishda o'quvchilarning til kompetensiyasini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Tilshunoslikning muhim bo'limlaridan biri bo'lgan sintaksis, xususan, aniqlovchi va uning turlari mavzusi o'quvchilarning nutqiy tafakkurini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli aniqlovchi mavzusini o'qitish metodikasini takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir.

1. Aniqlovchi haqida ma'lumot

2. Sifatlovchi aniqlovchi

Predmetning belgisini (maza-ta'm, xil-xususiyat, miqdor, tartib, o'rin-paytga munosabat) bildirgan aniqlovchilarga **sifatlovchi aniqlovchi** deyiladi. Sifatlovchi aniqlovchilar **qanday? qanaqa? qancha? nechta? qaysi? qanaqa? qayerdagi? nechanchi?** so'roqlariga javob bo'ladi. Masalan, *qizil (qanday?) olma, uchta (nechta?) olma, ana bu (qaysi?) olma, adirdagi (qayerdagi?) olma, kechagi (qachongi?) olma, uchinchi (nechanchi) sinf* kabi.

Sifatlovchi aniqlovchi **sifatlovchi**, aniqlanayotgan predmet esa **sifatlanmish** deb yuritiladi. Sifatlovchi va sifatlanmish munosabati **sifatlovchili birikma** sanaladi.

3. Qaratqich aniqlovchi

Bir predmetning boshqa predmetga qarashlilik belgisini bildirgan aniqlovchiga qaratqich aniqlovchi deyiladi.

Masalan, Mirzacho'lining shamoli, o'rik guli kabi.

Qaratqich aniqlovchi qaratqich, qaratqich aniqlovchi, bog'langan bo'lak esa qaralmish deyiladi. Qaratqich va qaralmish munosabati qaratqichli birikma hisoblanadi. Qaratqich aniqlovchi qaratqich kelishigi shaklini, qaralmish egalik qo'shimchasi shaklini olgan bo'ladi. Ba'zan bu shakllar ifodalanmasligi mumkin.

Qaratqich va egalik shakllarining ifodalanishi quyidagicha bo'ladi:

ot+qaratqich-ot+egalik Litseyning ko'rinishi

ot+qaratqich-ot+(|) Bizning mahalla

ot+(|)- ot+egalik Shahar ko'chalari

ot+(|) - ot+(|) Bozor ko'cha

Qaratqichda qaratqich kelishigi doimo tushib qola bormaydi. Agar qaratqich atoqli otlar, olmoshlar, otlashgan so'zlar bilan ifodalangan bo'lsa, albatta, qaratqich kelishigi bilan qo'llanadi.

Shuningdek, qaratqich va qaralmish o'rtasida boshqa bir so'z bo'lsa, qaratqich kelishigi tushib qolmaydi. Masalan, Mirzacho'l shamoli, Mirzacho'lning sovuq shamoli.

3. Qaratqich bilan qaralmish o'rtasidagi moslashuv munosabati.

Qaratqich bilan qaralmish o'zaro shaxs-sonda moslashadi. Masalan: Mening daftaram, sening daftaring, uning daftari.

4 . Izohlovchi aniqlovchi.

Predmetni boshqa bir nom berish bilan aniqlaydigan bo'lakka izohlovchi aniqlovchi deyiladi. *Masalan, akademik Habib Abdullayev, Jo'ra soatsoz, dutorchi qizlar kabi.*

Izohlovchi bog'langan hokim bo'lak izohlanmish deyiladi. Izohlovchi va izohlanmish munosabati izohlovchili birikma sanaladi.

Izohlovchi-izohlanmish munosabati sifatlovchi-sifatlanmish munosabatiga o'xshaydi, lekin ular qanday so'zlar bilan ifodalanishi bilan farq qiladi. Sifatlovchi-sifatlanmish munosabatida sifatlovchi, asosan, sifat va sifatlashgan so'zlardan ifodalanadi. Sifat+ot ko'rinishida bo'ladi. Solishtiring: qizil gul (sifatlovchi-sifatlanmish); professor G'ozzi Olim Yunusov (izohlovchi-izohlanmish).

Izohlovchi taxallus va o'xshatish ma'nolarini bildirganda, izohlovchi bilan izohlanmish o'rtasiga tire qo'yiladi. Masalan, Erk kuychisi — Abdulhamid Cho'lpon she'rlarini sevib o'qiyman.

Mavzunu mustahkamlash yuzasidan savollar:

1. Aniqlovchi nima?
2. Sifatlovchi-aniqlovchi haqida gapiring.
3. Qaratqich -aniqlovchi haqida gapiring.
4. Izohlovchi nima?
5. Izohlovchining aniqlovchi bilan umumiy va farqli tomonlari nimada?
6. Quyidagi maqol asosida bahs yuriting. Qaratqich aniqlovchini toping.

O't bilan o'ynashmoq tentakning ishi,

Yurt bilan o'ynashmoq ahmoqning ishi.

Aniqlovchi mavzusini mustahkamlashda amaliy mashqlar ham muhim o'rin tutadi.

Topshiriq. Aniqlovchining ma'no turlariga mustaqil ravishda gaplar tuzing.

Uyga vazifa va uni bajarish yo'riqnomasi:

1-topshiriq. 103-mashq. O'qing, qaratqichni toping, qanday ifodalanganini uning ustiga yozing.

Eslatma. Mashq darslikning 71-sahifasida.

2-topshiriq. 107-mashq. Ko'chiring. Quyida berilgan so'zlarga diqqat qiling. Ma'nosini yanada kengaytirib tushuntiring. Izohlovchilarni toping.

Eslatma. Mashq darslikning 74-sahifasida.

Xulosa qilib aytganda, akademik litseylarda aniqlovchi va uning turlari mavzusini o'qitish o'zbek tilining sintaktik tizimini chuqur anglashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR

1. Nurmonov A. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili (1-3-qism) . – T.: "Ilm ziyo", 2010.
2. Mengliyev B. va boshqalar. "Hozirgi o'zbek adabiy tilidan universal qo'llanma". – T.: "Yangi asr avlodi", 2010.
3. Qodirov M. va boshqalar. Ona tili (8-sinf uchun darslik) . – T.: "Cho'lpon", 2019.
4. To'xliyev B. va boshqalar. – T.: "O'zbek tili o'qitish metodikasi", 2010.
5. To'xliyev B. va boshqalar. "Hozirgi o'zbek adabiy tili" darslarida yuksak ma'naviyatli shaxs tarbiyasi – Toshkent, 2010.